
СЪВРЕМЕННИ ПРОБЛЕМИ НА ВЪЗПИТАНИЕТО

CONTEMPORARY ISSUES IN EDUCATION

НЯКОИ ПАРАДОКСИ НА СЪВРЕМЕНОТО ВЪЗПИТАНИЕ

Делян Пенчев*

SOME PARADOXES IN CONTEMPORARY UPBRINGING

Delyan Penchev

Abstract: *In historical point of view every human generation learn some standard practices in upbringing from previous generations but create new. In contemporary pedagogy this processes are connected with two basic educational functions – conservative and progressive. Conservatism represent save and continuation of traditional practices in upbringing chiefly in family and educational institutions but according to progressive idea this practices have to be partial or completely changed. This change is important condition for adaptation on children to the present and the future. On the other hand, all this can generate series of contradictions and paradoxes in actions on basic upbringing factors – family and educational institution. In this article the author examine some dysfunctions of educational practices on this factors, as refusal to execute their basic functions, evade responsibility, don't attach importance to main social problems, inefficient educational practices and so on.*

Keywords: *education; upbringing; educational problems; paradoxes in upbringing.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Според едно от широко познатите определения на възпитанието то е обща, вечна и неизменна функция на обществото. „Именно чрез възпитанието се реализира процесът на социално наследяване, при който се осъществява предаването-приемането от поколение на поколение на натрупания в хода на историята на човечеството социален опит в най-разнообразните негови измерения (материални и духовни)...“ (Чавдарова-Костова 2005: 58 – 59). За да съществува и да се реализира възпитанието, по думите на Дюркем, са нужни възрастно поколение, подрастващо поколение, както и процес на въздействие на първото върху второто (Чавдарова-Костова 2016).

Проследяването на историята на човечеството показва, че такъв процес на предаване на информация между поколенията винаги е съществувал и ще продължава да съществува. Някои въз-

---

* Делян Пенчев – доктор, катедра „Педагогика“, Педагогически факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България, e-mail: vojdvat@abv.bg

питателни практики остават непроменени, докато други съществено се изменят или заместват с нови, които се възприемат като адекватни на спецификите на съвременното общество. В теорията на възпитанието това се обосновава чрез две от основните му социални функции: консервативна и прогресивна. От една страна, чрез възпитанието се цели запазване на материалното и духовно културно-историческо наследство и неговото социално унаследяване без влияние на „новото“, но успоредно с това именно чрез процеса на възпитание трябва да се подготвят следващите поколения за пълноценно социално функциониране в същото това „ново“. Тази очевидна противоречивост между консервативност и прогресивност стои в основата на разнородни противоречия, които, от своя страна, водят до съществени промени в стереотипите на поведение на възпитаващ и възпитаван. Тези изменения са безспорно необходими, защото са свързани с процесите на адаптация и утвърждаване на личността в специфичните условия на обществената среда, но, от друга страна, те са свързани и със зараждането и утвърждаването на редица отрицателни тенденции в процеса на възпитание, които намират отражение в психическия свят и поведението на личността.

Може да се твърди, че сблъсъкът на консервативност и прогресивност в най-голяма степен повлиява възпитателните практики прилагани в семейството и в образователните институции. Във връзка с наблюдаваните и анализирани противоречия и парадокси в тези практики целесъобразно би било в обобщен вид да се изведат някои основни особености и различия във възпитателните влияния на тези два фактора, а именно:

- възпитанието в образователните институции е планирано и целенасочено, докато в семейството има непланиран, стихийен характер;
- в образователните институции възпитанието се реализира на базата на конкретно учебно съдържание, докато в семейството то се реализира в контекста на различни житейски ситуации;
- в семейството или семейното обкръжение детето е под влияние на т.нар. „значим възрастен“, което е от особено значение за неговото цялостно изграждане като личност, а в контекста на образователната институция неговото влияние е по-слабо;
- общуването и взаимодействието между детето и възрастния в семейството се базират на емоционална обвързаност, докато в училището/детската градина, водещи са „служебните“ роли на страните;
- възпитателните практики, прилагани от родителите, далеч по-трудно могат да бъдат предписвани и регулирани, докато в училището/детската градина са строго установени и контролирани;
- членовете на семейната среда на детето далеч по-бавно и трудно променят своите възпитателни възгледи и практики, отколкото учителите и възпитателите като представители на образователните институции.

МЕТОДОЛОГИЯ

Целта на настоящата статия е да се изведат някои водещи, според автора, парадокси, наблюдавани във възпитателните практики на родителите и образователните институции. Така формулираната цел изисква да се направят следните уточнения, свързани с методологията на изследването. От терминологична гледна точка под понятието „парадокс“ се разбира като: „Неочаквано явление, което не съответства на представите ни“; „Мнение, схващане, твърдение, което противоречи на здравия смисъл“ (Буров и др. 1994: 593). Дефинирани като парадокси в сферата на съвременното възпитание, се извеждат такива явления и процеси, при които има несъответствие между тяхното теоретично разглеждане и тълкуване и реалното им проявление в практиката. В този смисъл в настоящата разработка се привеждат теоретични мнения и концепции на водещи български изследователи в сферата на семейното и общественото възпитание, които са съпоставени със становища, изводи и заключения, повлияни от реалната педагогическа практика на автора, която включва преподавателска дейност по учебни предмети в общообразователно училище, възпитателна дейност в помощно училище (Център за специална образователна подкрепа), преподавателска дейност в музикална школа и комуникация и взаимодействие с родители и семейства

на децата/учениците в тези институции. Използваната методика за научно изследване включва: наблюдения и формулираните от тях изводи и заключения, анализ, систематизация и съпоставяне на редица теоретични източници.

РЕЗУЛТАТИ

Отказ от възпитание

Често могат да се чуят родители, които твърдят, че в забързаното си ежедневие и постоянна заетост нямат време, което да отделят за комуникация и взаимодействие със своите деца. От друга страна, педагозите, работещи в условията на класно-урочната система, смятат, че възпитанието е преди всичко задача на родителите. Всичко това създава условия, в които реално нито родителите и семействата на учениците, нито педагогическите специалисти поемат отговорността за реализиране на процеса на възпитание. Както посочва Костова: „Взаимното влияние между процесите на семейно и обществено възпитание варира от обикновена компенсация, замяна на семейното възпитание с обществено (където липсва семейство или са разрушени нормалните семейни отношения) до проникване, органично съчетаване и сливане на влиянията и въздействията“ (Костова 2005: 466). На практика обаче се наблюдава единствено прехвърляне на отговорност. Родителите прехвърлят тази отговорност на педагозите, като смятат, че училището е мястото, където собствените им деца трябва да бъдат възпитани и изградени като личности, а тяхното участие в този процес се свеждат предимно до материална и финансова подсигурирност на ученика. От своя страна, учителите реализират своите възпитателни функции чрез училищната система и учебния материал, който е основа за интелектуално, нравствено, естетическо и другите видове възпитание, но това всъщност е надграждането и усъвършенстването на възпитанието, което детето трябва да получи в семейството. Именно по отношение на това базово възпитание училището и учителите нямат този потенциал, който имат родителите. Условията, в които се осъществяват семейното и училищното възпитание, както и целите, които се преследват, имат някои общи аспекти, но що се отнася до полагане основите на възпитаността на личността, се наблюдават съществени различия. Ето защо прехвърлянето на някои отговорности на родителите/семействата към учителите е теоретически и практически необосновано, а понякога и невъзможно, имайки предвид, че влиянието на родителите и семейството върху децата/учениците не може да бъде компенсирано от никой друг възпитателен фактор. Необходимо е държавата и образователните институции да получат законови и ефективни механизми, чрез които да предявяват ясни и категорични изисквания към участието на родителите и семействата в процеса на възпитание на техните деца. Това трябва да се превърне във водеща функция и цел на училищата в ролята им на основни органи за реализиране на държавната политика в сферата на образованието. Всичко това може да бъде обобщено чрез мисълта на Любен Димитров: „Отказът от това (от науката за възпитанието – бел. моя Д.П.) би било страх от истината, която единствено е обект и предмет на науката, страх да се допускат, насаждат и утвърждават в научното познание политизации и цензура при него в новите условия“ (Димитров 2016: 24).

Илюзия за възпитание

От формална гледна точка всяка образователна и социална институция залага в своите общи и специфични цели развитието и възпитанието на децата/учениците, с които работи. По мнение на родителите и семействата възпитанието на подрастващите също е водещо тяхно задължение и отговорност, която те изпълняват ежедневно. Въпреки това анализите на Любен Димитров, Петър Николов, Сийка Чавдарова-Костова, Марин Андреев и други, които са от сферата на психологията, педагогика, социология на образованието, сочат, че идеята за възпитание на децата/учениците, макар и да е водеща, се реализира по неадекватни пътища и с неефективни подходи. В контекста на семейството родителите все по-често прилагат практики, които не отговарят на възрастовите и психични особености на техните деца. Освен това поради тази и други причини тези подходи се оказват и неефективни. Съществен недостатък на семейното възпитание е и това, че възрастните в семейството в повечето случаи не търсят отговор на въпроса дали мерките, които са предприели

по отношение на възпитанието на децата, са ефективни. Явният парадокс тук е, че дори и да констатираме тяхната неефективност, родителите почти не променят своите стереотипи на поведение и взаимодействие с детето.

Друг важен аспект по отношение на семейното възпитание е този, че родителите рядко осъзнават, че въпреки детето демонстрира един тип поведение, докато в училище и в социалната среда поведението му може да е напълно противоположно. Те почти никога не подозират за тези размивания, а когато все пак получат неоспорими доказателства за това, най-честата реакция е отрицание и защита на детето. Въпреки всичко това родителите са убедени, че изпълняват ефективно своите възпитателни функции, както и че подходите, които прилагат, са ефективни и надеждни. Това говори за известна илюзорност от страна на родителите по отношение на собствените им възпитателни практики и подходи, както и по отношение на това какво е тяхното реално влияние върху техните деца. В контекста на семейната среда като причини за всичко това могат да се посочат: стихийността на семейното възпитание, което е същностна негова характеристика; разбиване структурата на нуклеарното семейство (увеличаване на семейства с един родител и т.н.), което води до дефицити във възпитателните влияния на родителите върху децата; житейски неблагоприятия и срив на ценности у родителите; неадекватни родителски стилове спрямо възрастовите и личностни особености на детето; често използване на детето като „инструмент“ за влияние над другия при конфликти между родителите.

В дейността на образователните институции и педагозите също могат да се забележат някои съществени размивания между идеите за реализиране на процеса на възпитание и реалното им осъществяване. На практика възпитанието е силно подценено и буквално изместено от стремежа за показване на високи резултати от учениците в тяхното обучение, за изграждане на положителен обществен образ на образователната институция, а понякога и заради нейното запазване като такава. Причините, пораждащи всичко това, могат да се търсят най-вече в:

- **Поставяне на приоритетна позиция на обучението пред възпитанието** – непрекъснато обогатяване на учебния материал с нов, което значително намалява времето за други дейности и ситуации на взаимодействие както между самите ученици, така и между тях и учителите; намаляване на възможностите за чисто човешко, емоционално и междуличностно общуване в рамките на образователната институция – то е сведено почти изцяло до общуването, породено от преподаване от учителя и научаване от ученика в рамките на учебния час; създаване на убеждението у ученика, че образованието се свежда единствено до научаване и възпроизвеждане на определен учебен материал. Това твърдение изцяло се подкрепя от становището на Петър Николов, който заявява: „Защото то (педагогическото общуване – бел. моя – Д.П.) е общуване между учител и ученик, а не **междulichностно общуване**. От науката и практиката е известно, че **педагогическото общуване** има **ограничена развиваща стойност**, защото то е симулативно, казионно и строго регламентирано от правилника на училището и не е свободно общуване. То носи стигмата на силовата методика и еднопосочното въздействие“ (Николов 2014: 79);
- **Въвеждане на делегирано финансиране на образователните институции** – по този начин съществуването на тези институции е пряко зависимо от броя ученици, които се обучават в тях. Така техните ръководства са принудени да пренебрегват някои отрицателни прояви в поведението и отношението на учениците и техните родители в името на това да продължи съществуването на институцията.
- **Несъвършенства в образователното законодателство най-вече по отношение на изпълнението на задълженията на учениците в образователните институции и взаимодействията с родителите** – на практика образователното законодателство не предлага механизми, чрез които образователните институции и учителите, от една страна, да защитават своите права, а от друга, да приложат адекватни мерки за изпълнение на задълженията на учениците и техните родители. В това отношение с увереност може да се заяви, че се разчита предимно на добрата воля на родителите за изпълнение на техните отговорности и липсват адекватни санкции за тези, които отказват да сторят това.

Материално срещу емоционално

Основно и неотменно средство за възпитание е пълноценното общуване между възпитаващ и възпитаван. В този контекст под пълноценно общуване трябва да се разбира не само процесът на обмен на информация, а общуване, основано на взаимно доверие, разбиране и приемане на другия, проява на емпатия и т.н. Общуване, което произтича от емоции и предизвиква емоции. Общуване, реализирано не само по вербален, но и по невербален път. Общуване, което в съвременен контекст все по-малко родители и учители търсят и успяват да реализират при взаимодействията си с децата/учениците. Липсата на този вид комуникация води до емоционално отчуждение, което оказва изключително неблагоприятно влияние върху психичния и социалния живот на детето. Усещайки именно тази липса, много родители се опитват да я компенсират чрез материално презадоволяване и осигуряване на по-висок стандарт на живот на своите деца. Много изследвания потвърждават значимостта на социално-икономическия статус на семейството за пълноценното образование и обучение на учениците, но по отношение на възпитанието дори се наблюдава противоположната тенденция. Обръщайки внимание на използването на „подкупи“ или други – най-често финансови награди, Кутева посочва: „Похватът „ако – то“ може понякога да тласне детето към непосредствената цел, но рядко ще го подтикне към продължителни усилия, ако изобщо го подтикне към нещо“ (Кутева 2000: 111).

В контекста на училищното образование се наблюдава все по-честа употреба на материални „награди“ и поощрения, които учителите използват, за да мотивират учениците от начален етап да учат, като например стикери, печати, значки и други. В известни граници това оказва влияние върху мотивацията за учене и в следващите етапи на образование. Използването на подобни стимули е напълно естествено и нужно, но не бива те да се използват по-често от другите типове, тъй като това е една от предпоставките, водещи към нагласи като потребителско мислене, съсредоточаване предимно върху материалното в живота и т.н.

Възпитание, (не)подготвящо за живота

Висша цел на възпитанието, обучението и образованието е подготовка на индивида за неговата пълноценна социализация, за да може той да постигне ефективно семейно, социално и професионално функциониране, както и приноса на личността за развитието на цялото общество. Този широк набор от знания, ценности, традиции, обичаи, културни норми и т.н. се предава основно от родителите на техните деца и от учители на ученици. Особено сред съвременните родители е разпространен подходът за възпитание на децата в семейството, основан на идеята, детето да бъде предпазено от житейските проблеми, които могат да го връхлетят, поне докато е ученик и, от друга страна, да се държи настрана от евентуални семейни проблеми отново с цел защита. Според повечето родители детето трябва да расте щастливо и ако има някакви проблеми, те да се решават от възрастните в семейството. Една от основните функции на семейството е защитната и този стремеж на родителите е напълно оправдан. Проблем възниква, когато детето не е оставяно само да се справи дори и с ежедневни и често срещани проблеми в училищната и социалната среда, като междуличностни проблеми с връстници, затруднения при усвояване на даден учебен материал, чувство на несигурност в себе си и т.н. Родителите смятат, че подобна помощ от тяхна страна е напълно необходима и трудно осъзнават факта, че по този начин детето всъщност не изгражда у себе си желаните и очаквани от тях самите качества. Подобно родителско поведение се наблюдава и по отношение на възникналите вътре в семейството проблеми. Отново се цели детето да не разбира за тях, но именно това след време води до незаинтересованост на децата за техните родители, липса на изградени поведенчески модели за справяне с различни житейски ситуации, които детето да е усвоило от своите родители, и в нередки случаи неспособност на младата личност да създаде собствено семейство, да гради кариера и т.н.

(Не)информираност за възпитание

В началото на XXI в. почти няма дори и малко населено място в България, в което да няма библиотека, интернет или други средства за комуникация. Палитрата от източници на информация е изключително многообразна и многобройна, включително и тази, свързана с образованието,

обучението и възпитанието на децата/учениците. С лекота могат да се намерят както статии и книги на тази тематика, предназначени за широката аудитория, така строго научни. И по отношение на двете обаче прави впечатление, че далеч по-голям е дялът на тези родители, които не проявяват интерес към това да получат нова информация по отношение на възпитанието и обучението на техните деца. Повечето от тях смятат, че нямат нужда от помощ или себеусъвършенстване по отношение на това как да отглеждат и възпитават своите деца. През последните години образователни институции полагат немалки усилия за работа с родителите, като организират различни информационни кампании, дискусии, индивидуална или групово работа с тях и т.н. Изследвайки въпросите на отговорното родителство, Конакчиева посочва, че то „се свързва със система от компетенции и опит в сферата на възпитанието на детето“ (Конакчиева 2019: 23). Тя посочва компетенции като когнитивна, комуникативна, ценностно-смыслова, поведенческа. Тези компетентности трудно могат да се изградят у родителите без помощта на специалисти, като педагози, психолози и т.н. Въпреки това по-голямата част от тях не търсят и дори отказват такава помощ.

Социална отчужденост

Обществото реализира своите социализираща и възпитателна функция спрямо подрастващите индивиди основно чрез семейството като основна негова клетка и чрез институциите в системата на образование. Тези два фактора са водещи и неизменни в това отношение, но на практика всички членове и институции в обществото имат своето възпитателно влияние върху неговите най-малки членове. В този смисъл ролята на социалната регулация на тези процеси също е фактор с не малко значение, но през последните десетилетия се констатира неговото почти пълно отсъствие. От една страна, битува общественото мнение, че възпитанието на децата е задача единствено и само на родителите и учителите и останалите членове на обществото нямат отношение към този процес. Това се забелязва най-вече в областта на различните медии, като радио, телевизия, интернет и т. н., където се предлагат информация и продукти, диктуващи псевдоценности, налагащи потребителско мислене и поведение, нисък морал, поведение без задръжки и манипулиране на потребителите. Този проблем се наблюдава и в много по-тесни граници дори в отношенията между хората, живеещи в един квартал.

Друг аспект на социалната отчужденост по отношение на възпитанието се забелязва в поведението и мнението на родителите. Те се ръководят от убеждението, че намесата в начина на живот на семейството и в отношенията между родителя и неговите деца е абсолютно недопустима и нежелана. Семейството е лична и неприкосновена територия за всеки човек и стремежът за нейното опазване и съхранение е напълно закономерен и естествен. Проблемът възниква тогава, когато родителите отказват да възприемат и осмислят и друга гледна точка за поведението на техните деца в обществото. Те трудно възприемат чужд човек да отправи критика, забележка или неодобрение към тяхното дете. В повечето случаи това се приема за груба намеса в личния живот на родителя и детето и се отвърща с недоверие, враждебност и насрещни критики.

Социалната отчужденост е феномен на съвременното общество и се проявява във всички негови сфери. Справянето с нея е изключително сложен въпрос, който не може да бъде решен от специалисти от една област, но водещи в това отношение трябва да са психологията и педагогиката – психологията като наука, изучаваща индивидуалните, групови и социални закономерности и фактори, предизвикващи тази отчужденост, и педагогиката като наука, изучаваща подходите и пътищата за възпитание на индивидите за живот в социума и културната среда.

ДИСКУСИЯ

Може да се приеме, че изведените заключения и резултати са добра основа за по-задълбочени бъдещи изследвания с фокус върху процесите на семейно и обществено възпитание, както и по отношение повишаването на социалната отговорност към възпитанието на следващите поколения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Процесът на социализация и възпитание на личността в семейството и образователните институции е сложен, многопластов, продължителен, противоречив и непредвидим. По отношение на изведените в тази статия парадокси и проблемни области могат да се набележат следните основни насоки за справяне с тях: всеобхватна и задълбочена работа с родителите на децата/учениците, осъществявана от образователните институции; привличане на партньори на детската градина/училището за по-ефективна и пълноценна работа с всички родители; увеличаване на образователните дейности, реализирани извън рамките на учебния кабинет и предоставящи нови модели на комуникация и взаимодействие между учители и ученици; законово регламентиране на правата и задълженията на родителите и учениците при взаимодействията им с образователните институции и ефективни санкции при тяхното неспазване.

ЛИТЕРАТУРА

Буров, С, В. Бонджолова, М. Илиева, П. Пехливанова (1994). *Съвременен тълковен речник на българския език*. Велико Търново: ЕЛПИС. // **Burov, S, V. Bondzholova, M. Pheva, P. Pehlivanova (1994).** *Savremenen talkoven rechnik na balgarskia ezik*. Veliko Tarnovo: ELPIS.

Димитров, Л. (2016). Възпитанието и образованието, прогресът на цивилизацията и съвременния свят. *Възпитанието (съдържателни и процесуални измерения)*. Съст. Сийка Чавдарова-Костова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 24 – 49. // **Dimitrov, L. (2016).** Vazpitaniето i obrazovaniето, progresat na tsivilizatsiyata i savremennia svyat. *Vazpitaniето (sadarzhatelni i protsesualni izmereniya)*. Sast. Siyka Chavdarova-Kostova. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 24 – 49.

Конакчиева, П. (2019). Приоритети на отговорното родителство за възпитаване на социално уверено дете. *Педагогически алманах, XXVII, 1, 21 – 40.* // **Konakchieva, P. (2019).** Prioriteti na otgovornoto roditelstvo za vazpitavane na socialno uvereno dete. *Pedagogicheski almanah, XXVII, 1, 21 – 40.*

Костова, П. (2005). Семейството като фактор на възпитание. *Теория на възпитанието*. Съст. Любен Димитров. София: Вѳда Словѳна – ЖГ, 455 – 473. // **Kostova, P. (2005).** Semeystvoto като factor na vazpitaniето. *Teoriya na vapitaniето*. Sast. Lyuben Dimitrov. Sofia: Veda Slovena – ZHG, 455 – 473.

Кутѳва, В. (2000). *Проблеми на семейната педагогика*. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. // **Kuteva, V. (2000).** *Problemi na semeynata pedagogika*. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiу“.

Николов, П. (2014). *Училището се нуждае от психология*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“. // **Nikolov, P. (2014).** *Uchilishteto се nuzhdae ot psihologia*. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski“.

Чавдарова-Костова, С. (2005). Възпитанието като социален феномен. *Теория на възпитанието*. Съст. Любен Димитров. София: Вѳда Словѳна – ЖГ, 58 – 76. // **Chavdarova-Kostova, S. (2005).** Vazpitaniето като sotsialen fenomen. *Teoria na vazpitaniето*. Sast. Lyuben Dimitrov. Sofia: Veda Slovena, 58 – 76.

Чавдарова-Костова, С., В. Делибалтова, Б. Господинов (2012). *Педагогика*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Chavdarova-Kostova, S., V. Delibaltova, B. Gospodinov (2012).** *Pedagogika*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.

Чавдарова-Костова, С. (2016). За същността и смисъла на възпитанието. *Възпитанието (съдържателни и процесуални измерения)*. Съст. Сийка Чавдарова-Костова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 9 – 23. // **Chavdarova-Kostova, S. (2016).** Za sashtnostta i smusala na vazpitaniето. *Vazpitaniето (sadarzhatelni i protsesualni izmereniya)*. Sast: Siyka Chavdarova-Kostova. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 9 – 23.